Ferdo Rožić.

Tko su bili preteče hrvatskoga preporoda.

Zagreb.
Hrvatsko katoličko tiskovno društvo
1909.

Ferdo Rožić.

Tko su bili preteče hrvatskoga preporoda.

Zagreb.
Hrvatsko katoličko tiskovno društvo
1909.

Tko su bili preteče hrvatskoga preporoda.

Ove godine pada stogodišnjica rodjenja velikoga ilirskoga buditelja Ljudevita Gaja. Da će hrvatski narod proslaviti oca svojega novijega kulturnoga života onako, kako zavredjuje njegova sjajna uspomena a dopuštaju današnje žalosne domovinske prilike, o tom nema nikakove sumnje. Nadom u to radja i prirodjena narodna ljubav prema svojim zaslužnim predjima u skladu s riječima svoga Prerada i dužnost, kojoj se Hrvat, odgovarajući svojoj narodnoj ćuti, nerado iznevjeruje.

Tom prilikom ne će nipošto biti na odmet podsjetiti i na neposredne predšasnike ovogodišnjega slavljenika. Učinit ću to u ovo nekoliko poteza.

Da se današnja naša kultura osniva posredno na idejama hrvatskih preporoditelja, te na institucijama i radu, što je iz tih ideja izilazio, to je istina svakome poznata. Današnjemu novinstvu i periodič-

nim časopisima udari temelj Gaj svojim Novinama horvatskim i Danicom horvatskom, slavonskom i dalmatinskom, osnovanim koncem god. 1834. i početkom 1835. — Iz osnove pak za »društvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske«, što ga je Gaj odmah na početku predložio,* izide

---

* Danica ilirska 1836. br. 33. Navedavši Gaj lijepe riječi nadvojvode Ivana, riječi o nuždi temeljite naobrazbe, kojima je nadahnuo svoj Joanneum, nastavlja sam ovako: »Ovi i podobni temelji uzbudiše jur prije njekoliko godina neugasljivu želju u prsih mojih, da se iznajde način, kojim bi i naš narod svoje duhovne moći sjediniti i k jednomu općinskomu domaće i naravske izobraženosti cilju ravnati mogao; a odtuda porodi mi se jur god. 1829. prva misal o potreboći narodnog ilirskog društva, koju tada u Pešti budući visokoučenomu Slavjanu Ivanu Kolaru očitovah. Ovu moju po njem odobrenu namjeru odtada gojio sam zajedno sa njekojimi domorodci i narodne ilirske izobraženosti prijatelji do se dobe, gdje mi se prigodom državnog sabora otvori prilika obilnije izdjelanu osnovu moju, kojom sam se jurve više godinah danah bavio, slavnim stališem i redom kraljevinah Horvatske, Slavonske i Dalmatinske s onim domorodnim ufanjem predložiti, da će oni, kao mudri zakonoši i skrbljivi svoje ilirske

najprije 1838. Čitaonica, koja izazove knjižnicu, muzej, gospodarsko društvo, da se napokon pojavi 1842. Matica ilirska, današnja Matica Hrvatska. A akademija i

---

narodnosti zavjetnici i čuvari spomenutu osnovu pretresti i rasuditi, polag svojega mnijenja popraviti i zatim plemenitoj narodnosti shodnim načinom Svojemu Veličanstvu našemu najmilostivnijemu i sveljubljenomu caru i kralju, na dozvolenje predstaviti.

Sredstva, kojimi bi se prava, naravska, zakonita izobraženost kod našeg ilirskog naroda utemeljiti i rasprostraniti mogla, jesu dvovrsna:

Na prvu vrst sredstvah spadat će duhovna zabava iliti radnja učenih sukotrigah. Najpače nastojno poslovanje u svih znanostih (izvan politike i theologije) u narodnom jeziku ilirskom, dakle pred svim potrebno izobraženje istoga narodnoga jezika.

Na drugu pako vrst potrebnih sredstvah spadat će pribavlenje knjigah i rukopisov, najpače takovih, što se kakvim god načinom našeg naroda i otečestva tiču. Zatim marljivo sabiranje i sakupljevanje svakojakih stvarih, koje se na opredeljenje znanosti pretežu. Odkuda bi se složnom voljom i moćom svih prijateljah narodne izobraženosti ilirske velika občinska knjižnica i narodni Muzeum podignuo«.

sveučilište, ako i jest kasnije osnovano, to je svakako zamišljeno već u spomenutoj Gajevoj osnovi, o kojoj medju inim napisa i ove u noti navedene riječi: »Na prvu vrstu sredstvah spadat će duhovna zabava iliti radnja učenih sukotrigah. Najpače nastojmo oko poslovanja u svih znanostih u narodnom jeziku ilirskom, dakle pred svim potrebno izobraženje istoga narodnoga jezika«. Ilirski je dakle preporod za današnji naš život veoma znamenit. Bez njega ne bismo mi danas sami sebe mogli shvatiti. Da se poslužim jednim običnim izražajem, reći ću: mi smo djeca, a on nam je otac. No kako poodraslo dijete rado zapita i za djeda svoga, razumljivo je, da se i nama radja pitanje, tko je naš kulturni djed, tko su bili preteče hrvatskoga preporoda.

A tko je preteča nečesa? Onaj koji svojim radom i sličnim životom budućemu radu i životu pretječe taj budući rad i život, koji ga unaprijed navješćuje, obznanjuje, ili mu utire put.

Da se pak mogu prosuditi preteče nekoga ustaljenoga društvenoga stanja ili života, treba upoznati, barem u glavnim crtama, u glavnim idejama, ono ustaljeno društveno stanje, kojemu su oni bili preteče, u našem slučaju ilirski preporod. Ja ću dakle na pojedinim mjestima iznijeti po koju glavnu misao ili silu ilir. preporoda i onda pokazati, da je već ta misao živjela

i u doba pred ilirizmom, a mislioci te misli da su preteče ilir. doba.

Koje su dakle glavne ideje pokretale ilirskim dobom hrvatske kulturno-političke historije? A ilirsko doba računam od g. 1830., premda je ime ilirsko službeno inaugurovano istom god. 1836. Prvi temelji historičkoga ilirizma stali su se ozbiljnije udarati već spomenute 30. godine.

Prva misao vodilja bila je ta, da se hrvatski jezik i narodni državni bitak očuva i obrani od drskih navala Madjara. Činilo se to sredstvima političkim i književnim. U saborima svojim od g. 1830. i dalje radili su Madjari sve upornije oko toga, da latinski jezik, koji je bio sve još do onda službenim jezikom, zamijene sa živim narodnim govorom, no tako, da madjarski jezik bude službenim i u Hrvatskoj. Sa strane Hrvata bilo ih je dosta, koji ne samo, da se nijesu tome odupirali, nego su neki i pristajali bilo iz slabosti, bilo iz neznanja i nesvijesti, — ali bilo je i muževa, koji su muževnom riječju ustali na obranu hrvatskih prava.

Medju te je u prvom redu spadao starina grof Janko Drašković. God. 1832. bude on izabran za ablegata u zajednički sabor, te tom prilikom napisa »Disertaciju iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših.« Evo, što odmah na početku veli: »Ja odaberem za moj

razgovor naški jezik, želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojemu izreći moguće jest, što srdce i pamet zahteva«. Pa onda na drugom mjestu: »Za oto kažmo, da i mi narodnog jezika imademo, koji svakog težanja kadar i vrijedan jest, i primimo našeg jezika u naših poslih, i pritrudmo se njega prilagoditi svagdašnjim opštinskim i pismoznanskim potribam. I s tim vjerujte, najbolje odgovarali budemo prežestokomu onomu madjarskomu zahtivanju zarad jezika svojega«.

Madjari su zaboravili sve, — kaže Drašković, — što se u povijesti odigravalo, pa »i kraljevine naše u njihovo kraljevstvo pretočiti opet naumiše«. Tu je zametak svim krivdama, na koje se svi tuže, a treba ih za dalje spriječiti. »Prvo naimre jest, da uvijek pamtimo, da kraljevine naše nijesu osvojene i pridobijene, nego da mi dobrovolno pristali jesmo od prvine još ungarskom zakonu s tim savezom, da se povelje i uredbe naše sopske obdrže, indi da mi uvjetovane kraljevine jesmo, koje u opštinskom dobru s Madjari, kao sa bratjum viječanja naša držati, osim toga pako zakon naš sopski braniti moramo«.*

Drugi spis, koji je bio sadržajem sličan Draškovićevoj Disertaciji, bio je Ivana

* Gjuro Šurmin: Hrvatski Preporod, I.,

Derkosa: »Genius patriae super dormientibus suis filiis« (Duh domovine nad njenim sinovima što spavaju). Osim o općenitom pojmu »domovine« raspravlja pisac takodjer o odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj. Iz povjesti se vidi, razlaže on, da su Hrvati sa svojim municipalnim pravima sasvim neodvisni od Ugarske i da im po povjesti pripada pravo, da se razvijaju po svojoj volji upravo onako slobodno, kako se mogu tom slobodnom voljom služiti i Madjari.

A još na šire govori o materinjem jeziku, njegovom njegovanju i usavršivanju. Odlučno je ustao protiv madjarskoga jezika, budući da Hrvati nijesu ničim obvezani njegovati taj jezik, već nasuprot imadu pravo izrečeno, da svoj jezik podižu i usavršuju. Uspješno je pobijao nekoga Madjara, koji je izdao knjižicu »Aliquid circa linguam Hungaricam« (Nešto o jeziku ugarskom), hoteći ovim djelom opravdati širenje madjarskoga jezika u Hrvatskoj. Derkos je nesmisao toga dokazao povjesnim dokumentima, koji govore daleko više za to, da se hrvatski jezik podigne na mjesto madjarskoga nego li da se ovaj jezik uvede u Hrvatsku.*

Odjeke ovim mislima iz tih spisova bilo je i u hrvatskom saboru od 1832. Madjari su naime medju inim i to zahtijevali, da se

* Ibidem.

protestantima u Hrvatskoj dadu sva prava posjeda i slobode kao i drugim ispovijestima. Protiv toga ustao je u saboru kanonik grof Josip Sermage izrekavši znatan politički govor. »Ovo pitanje (naime vjersko) donosi odmah i drugo pitanje: da li će se ova kraljevstva s obzirom na članak 120. godine 1715. odreći svojega osobitoga političkoga položaja, ili, da se jasno reče, hoće li ova kraljevstva biti podložna ili pak savezna i združena kraljevini Ugarskoj«. »Meni se čini«, veli dalje Sermage, »da smo mi uvijek, kad se god radilo medju nama i saveznicima Ugrima o pitanjima državnoga prava, imali velikih obzira na to, što smo mi slabiji, a oni jači, pa ako to nije bilo od straha, bilo je poradi neke obzirnosti. Ali upravo ovakvi obziri umanjiše našu vrijednost kod ovih naših prijatelja i braće naše, a protivnicima našim dadoše sve više i više smjelosti, da navaljuju na naše privilegije i naša municipalna prava ponovljenim jačim navalama potkapaju«. — Nadalje ističe Sermage, kako se hrvatskomu kraljevstvu narivava nepoznati, a još i nekulturni jezik madjarski, pa prije nego će da završi politički dio svoga govora, kaže: »I doista, ako ne ćemo da varamo sami sebe, moramo priznati, da sva nakana Madjara ide onamo, da sve naše djedinske običaje i zakonito stečena prava i povlastice, što smo ih nastojali kroz vijekove utvrditi i sačuvati,

svojom premoći, nama protivnom, u saboru dokinu, kraljevstvo naše, mnogo starije nego li je Ugarska, da razvale i da mu ostave samo pravno ime, da stanovnici ove zemlje što jače osjete propast svojih prava, da osjete sramotu i svoju potištenost«. Poslije toga niču i brošire, kao Kollárova: »Solln wir Magyaren werden«, pa latinska knjižica »Palma«, koja je protiv Madjara potpaljivala patriotičko čuvstvo, i druge; ali sve to nije Madjare smetalo, da u zajedničkom saboru god. 1836. zaključe uvedenje madjarskog jezika u Hrvatsku. Hrvati se obratiše predstavkom na kralja, koji doista ne potvrdi zaključka zajedničkoga sabora.*

Kako se vidi iz ovih navoda, u godinama p o s l i j e 1830. bilo je u Hrvata dosta svijesti, da se odupru madjarskom nasilju. Ali takova svijest ne dolazi iznenada. Za nju treba priprave, treba pretečnog rada. A takve pripreme jake i žive bilo je desetke godina pred godinom 1830., pred Draškovićem, Derkosom i Gajem. Iz tečaja ovoga kratkoga raspravljanja vidjet će se ta priprava i ujedno, tko je pripravlja.

Posebna naime borba Hrvata protiv Madjara počinje od g. 1790. Te su godine Hrvati samo od bijesa na njemačko gospodstvo i od straha, da ne izgube svojih staleških privilegija predali svoje pravo o

---

* Ibidem.

odredjivanju poreza zajedničkomu ugarskomu i hrvatskomu saboru i time iskopali za dugo vrijeme grob osebujnom državnom položaju domovine. God. 1740. bila je ujedno i početak nastojanja u Madjara, da dotadašnji službeni jezik latinski zamijene s narodnim svojim govorom, ali ujedno i početak prohtjeva uvesti taj svoj narodni madjarski jezik i u Hrvatsku.

I baš tada, kad je po prvi put trebalo ustati na obranu hrvatskoga jezika i hrvatske narodnosti protiv Madjara, pojavi se medju Hrvatima velik muž, premac Strossmayeru, biskup Maks. Vrhovac. U prvom početku on je iznio takove misli o odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj, da su te misli mogle biti i bile su pravim programom za mnogo decenija naprijed. On je bio u to vrijeme pravi vodja svoga naroda. U svakoj prilici čula se njegova riječ čineći, da je sveudilj hrvatski duh gospodovao po hrvatskim zemljama. »Za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju — veli Vrhovac — nema baš nikakove teškoće, kad se radi o unapredjenju madjarskoga jezika u kraljevini Ugarskoj, no ne mogu nikako pristati, da se ovaj jezik uvede kao zajednički u državnu upravu. Kraljevina Hrvatska i Slavonija nijesu jednake županijama ugarskim, nego su to kraljevine sa svojom osobitom narodnošću kako je i Ugarska osobita kraljevina. Na isti način, kako kraljevina Ugarska ide za tim, da se

madjarski jezik podigne u Ugarskoj, tako imadu jednako pravo i kraljevine Hrvatska i Slavonija, da se u njihovu opsegu njeguje jezik hrvatski i slavonski.

I zaista, kako kraljevine Hrvatska i Slavonija nijesu nikad izrazile želje, a i ne mogu je izraziti, da Ugri u Hrvatskoj uče njihov jezik, tako isto jednakim pravom ne može kraljevstvo ugarsko zahtijevati da Hrvati i Slavonci zapostave svoj materinski jezik, njega u Hrvatskoj i Slavoniji da ne uče, pa i sve ono, što Ugri kažu o potrebi njihova jezika u Hrvatskoj i Slavoniji, ne dokazuje te potrebe; osim toga je jasno, da hrvatski jezik nije onako nepoznat u Ugarskoj, kako je madjarski u Hrvatskoj, pače madjarski je jezik kod nas manje poznat nego njemački. Tudji se jezik cjelokupnome narodu ne može nikakovom silom i nikakovim zakonom nametnuti«.

Ovako je govorio Maksimilijan Vrhovac na usta asesora Josipa Petrovića, pouzdanika svoga, u madjarskom saboru, kao što je i sam često najodlučnije ustao protiv madjarskoga mišljenja, te kad nije mogao inako prodrijeti sa svojim nazorima, zahtijevaše, da se oprečnost misli izmedju njega i Madjara stavi u zapisnik. Ali svakako je s time sveudilj zapredčivao, da se nije stvorio taki zakon o madjarskom jeziku, koji bi vrijedio za Hrvatsku. Sve se to vidi iz savremenih spisa, a najtočnije iz

čuvenoga dnevnika Vrhovčeva, što ga je on sam pisao, a što se sada nalazi u mene. — Ni usred ratnoga kreševa sad s Turcima, sad s Francuzima, u kojem je Vrhovac bio takodjer duševni vodja, nije smetnuo s uma narodnih probitaka, i to ne samo u obrani protiv Madjara, nego do potrebe i protiv bečke vlade. Pokazalo se to napose jednom zgodom. Kad je naime Napoleon bio potučen, hrvatske zemlje, što ih je bio spojio u t. zv. ilirsko kraljevstvo, dodjoše opet pod austrijsku vladu, ali nijesu došle pod vlast bansku, nego pod kraljevskoga povjerenika, a uredovni jezik imao je biti njemački. Tada se tražilo od hrvat. podanika, da čine prisegu vjernosti pred namjesnikom Lattermanom, ali Vrhovac, kad je zatraže i od njega, svečano je uskrati. Tako je Vrhovac uvijek držao živ otpor u Hrvatskoj protiv svake nepravde na njezinu državnu samostalnost, a u drugu ruku živo radio, da otkinuti dio Hrvatske dodje pod bansku vlast, što mu podje i za rukom na veliko veselje Hrvata.*

Pogibelj pak prava i velika, da se madjarski jezik doista ne uvede u Hrvatsku kao službovni i uredovni, nastane onim časom, kad veliki biskup nije mogao sudjelovati u javnom životu. Bilo je to u sa-

* Dr. Vel. Deželić: Maksimilijan Vrhovac.

borima god. 1827.—1830. Pred god. 1827. i osobito čitave ove godine oboli Vrhovac teško, dok ga 16. prosinca ne stiže smrt. — a time za nekoliko godina stiže smrt i otpornu snagu hrvatskih staleža u borbi za svoja narodna prava. God. 1830. — kad već Vrhovca nije bilo na životu — priznadoše Hrvati pravo madjarskoga jezika na hrvatskom zamljištu.

Pravo je s toga imao Gj. Luketić, kad je već u listu od 28. srpnja 1802., što ga je pisao biskupu, kad ga je molio, da ustraje u svom radu, jer svjetovnjaci (onoga doba) tako, kako on, ne znaju i ne mogu raditi. Ovo je čista istina za ondašnje naše plemiće, i valja to dobro razumjeti osobito prema onomu, što ću sada reći, a što je takodjer jedna daljnja o z n a k a h r v. p r e p o r o d a i l i i l i r i z m a.

Životna naime sila našega preporoda bilo je ono d e m o k r a t s k o o s j e ć a n j e u prvih njegovih predstavnika. N a r o d treba podići. Na bazi o p s e ž n o g a n a r o d n o g a duha treba zasnovati sav rad. Š i r o k e r e d o v e n a r o d a treba prosvjetom maknuti iz onoga duševnoga mrtvila, u kojemu je tada živio. Svijest sopstvene narodnosti treba uskrisiti u puku, i usaditi mu u dušu vjeru, da on ima pravo na daleko veće pravice, nego što ih sada uživa, ako ih uopće kakve uživa. I time se stao narod buditi, po hrvatskim poljanama stalo se dizati krasno drvo sile

i snage, od koga se ipak pomalo moglo popoći k novom izgradjivanju hrvatske individualne države.

Ali ni taj demokratizam nije tek sada niknuo. I njega je upravo sjajno inaugurovao veliki biskup. Baš kad je bio u naponu života svoga širile su se Evropom ideje francuske revolucije: bratstvo, jednakost i sloboda. Barem se tako govorilo, da su to njezine ideje, premda su — dobro shvaćene — bitni dio, krv od krvi velike Kristove nauke. Svi smo b r a ć a, djeca jednoga oca nebeskoga, i kao takovi svi smo j e d n a k i, da uz svoju osobnu vrijednost i ćudoredje zahvatimo u sudbinu državnoga života i to s l o b o d n o, kako nam je Stvoritelj stvorio slobodnu volju, da se njome uredno služimo. Biskupu dakle katoličke Crkve nije bilo teško prihvatiti ove misli odbivši sve one nastranosti, što su ih vodje revolucije svezali uz njih. On je vrlo točno pratio tadašnju francusku literaturu i živo obljubio napose onaj demokratički duh, koji je iz nje odsijevao. Otuda takodjer njegovo vruće zauzimanje za narod, da se kulturno podigne i budno straženje, da se ničim ne podsijeca narodni život, jer svaki narod i svi dijelovi njegovi po kršćanskom demokratskom načelu treba da uživaju sva čovječja prava. — Taj demokratizam bio je u njega toliko razvijen, da su ga obijedili s jakobinizma i sa sudjelovanja u zavjerništvu s revolucionarcem opatom Martinovićem, česa radi mu je zaprijetila velika pogibelj sa strane državne: Morade ravno u Beč, da se opravda. No kraj svih njegovih simpatija za nove ideje nijesu ga one mogle radi dubokoga njegova kršćanskoga ćućenja navratiti na stranputicu, te se mogao u Beču potpuno oprati od svih denuncijacija.

Ovo je samo veoma na kratko, da se vidi kako je i preporodnom demokratizmu bio Vrhovac pravim pretečom, a u drugu ruku, da se razumiju Luketićeve riječi, jer doista ondašnja naša svjetovna gospoda ili plemstvo, uz veoma rijetku iznimku, mislilo je samo na sebe, dok intenzivno, sitematski misliti na narod, za to njesu bili sposobni. Tako se moglo dogoditi, da su Hrvati baš za iščeznuća Vrhovčeva s bojovnoga poprišta mogli prepustiti zaključak o vrijednosti madjarskoga jezika i za hrvatske zemlje.

Hrvati dakle priznavaju u god. od 28. do 30. madjarski jezik; i nitko se ne miče. Gluho doba! No je li ipak bilo tako gluho, da se baš nijedan glasak čuo nije? U prirodi takove gluhoće nema, i kad bi bila, to bi bila potpuna smrt. Ne, ni tada nije bilo tako gluho, jer se, uz još koji glas tu i tamo, javlja i jedan vilinski glasak, glasak p i t o m c a b i s k u p o v a, k l e r i k a P a v l a Š t o o s a. Iz njegove duše izvija se tužna pjesma. Pričini mu se jedno vidjenje. Duboka je noć, crna i burna. Du-

nav hoće da Savu zaspe, a dunavski som, da proždre savske ribice. Sve se zlo prot Savi, t. j. proti Hrvatskoj diglo. A u to pjesnik opazi kip domovine, majku Hrvatsku, gdje leti k savskoj vodi. Negda je ona imala pravicu sjesti na kraljevsku stolicu, a sada joj na glavi ne svijetli zlatna kruna ni o vratu zlatni lanac, nit joj se na prsima djundj prelijeva, nit joj tijelo baršun odijeva, već nosi kitu sa slamicom povitu, a glavu joj pokriva crna peča. Ide i hoće da sinke svoje probudi; a kad ih vidi da tvrdo spavaju, tužna se baca na koljena veleći: »Idem još mrtve grobe otpreti, kaj ak ne hasni, hoću vumreti«. I podje k jugu, k razvalinam starih hrvatskih gradova, gdje su grobovi hrvatskih kraljeva. »Domorodci, gdje ste dragi sini, — koji ste negda v ovoj zidini — pustili za me, vašu kraljicu, — čez prsa vaša letet strelicu? — — Narode druge svetlost opstira, — a mene črna senca potpira; — drugem vre sunce sveti po noči — vam tmicu v d a n u tipat je moći; — narod se drugi sebi raduje, — a zmenum sinko moj se sramuje; v r e i s v o j j e z i k z a b i t H o r v a t i — h o t e, t e r d r u g i n a r o d p o s t a t i. — — Ah, zakaj nis još negda vumrla, — ter tak v početku grob si otprla! Ne bi sad v špotu takvem živela, — da se nis tužna nigdar začela!« —
To, što samo nešto citirah iz pjesme Stoosove »Kip domovine vu početku leta

1831.«, pokazuje, da se javio jaki glas, koji je u duhu Vrhovčevu glasno zakriknuo nad usnulim rodom, da se probudi i stane živjeti budnim životom. Kraljevina smo bili, kraljevina hoćemo i da ostanemo. Nemojmo joj sjeći životne žile napuštajući jezik svoj, — onaj jezik, koji je daleko ljepši, daleko se šire proteže, nego li madjarski jezik!

Evo, treća oznaka ilirizma bila je ta, da su mu predstavnici stali isticati v r i j e d n o s t h r v a t s k o g a j e z i k a, jezika sposobnoga, da se njime izriču sve vrste ljudskoga znanja i umijenja. Već čusmo naprijed pojedine misli o tom i iz Draškovićeve Disertacije i iz Derkosova Genius-a, — pa onda pred njima Vrhovčeve iste misli o tom. No nije bio Vrhovac sam, koji je tako mislio prije, nego se ilirizam javio.

Savremenik Vrhovčev bio je znameniti župnik Jastrebarčanin Toma M i k l o u š i ć. God. 1819. izdao je svoj »Stoletni kalendar«, a značajan je tu predgovor k tomu kalendaru, predgovor, iz kojega se jasno vidi, kolika je bila u njega težnja, da oživi zaboravljeni i zanemareni hrvatski jezik. »Naš horvatski jezik«, veli on, »pred mnogemi drugemi dičiti se more, da k dijačkomu, hoću reći, najpoglavitešemu jeziku, je najspodobneši. — Ne li onda vredno ovakav jezik preštimavati, obdelavati, ter kaj više knjig vu takovem

van na svetlo davati«. I taj kalendar izdao je Miklouišić zato, da pokaže, kako se u hrvatskom jeziku može sve reći i napisati, misleći, da će tim zatvoriti usta onim »omrazitelom horvatskoga jezika«, koji kažu, da nije ništa vrijedno izdavati u tom jeziku, budući da se to sve nalazi u njemačkim knjigama.

Isto tako je s toga razloga izdavao i druge knjige, pa je takodjer predgovor k njegovoj u neku ruku narodnoj enciklopediji »Izbor dugovanyh« znamenit sa sličnih misli naprijed navedenih. Medju ostalim kaže tu: ....Metemtoga mene vu grobu jošte mojem batrivelo bude mišljenje ono, da budući negda potomci spominjali budeju: »Bil je jednoć domorodec zmed ostaleh jeden, koji imel je goruću želju domovine svojoj po osvetlanju narodnoga jezika diku pribaviti, ali — trsenja njegova, koji bi želel, ne mogel, koji bi mogel, podpreti neje htel«.* — Jest, slavni župniče Miklouišiću, tvoji potomci danas doista spominju, da si ti bio onaj domorodec, koji je htio domovini svojoj pribaviti diku osvjetljujući narodni jezik! I tršenje tvoje nije ostalo bez ploda. Bacio si sjeme, koje je rodilo lijepim ilirskim drvetom. — Nešto je stariji, ali takodjer glasoviti savremenik Vrhovčev i Miklouišićev, duhovni pomoćnik i nadarbenik kod župe

* Vlad. Gudel: Stare kajkavske drame.

sv. Marka Tito Brezovački. Bio je to duhoviti pjesnik, a napose dramatičar. Svojim književnim radom duboko je zadirao i veoma utjecao na mišljenje hrvatskoga društva. Dakako, sve gotovo samo u hrvatskom jeziku, kojega je toliko ljubio, da je madjarski jezik poradi nametanja njegova baš prezirao: Nema pravopisa na svijetu — veli on u jednoj pjesmi, — kojim bi mogao dobro pisati madžarske riječi »Alphabetum non extat in orbe — Magyara quo possis scribere verba bene«.

Podjimo dalje.

Kad se koji narod hoće da dade na veća djela, mora da je snabdjeven jakim oružjem, kojim će se oduprijeti svakoj navali mekoputnosti, sebeljublja, nećudoredja, a u svojoj duši da ima odvažnosti i ljubavi za istinu, pravicu, umjerenost i druge vrline. Nema li ljubavi za istinu, volje za umjerenost, odvratnosti ili odbojnosti prema mekoputnosti, od toga naroda ne može se očekivati napretka.

U Hrvatskoj koncem 18. stoljeća a početkom 19. bilo je u tom pogledu veoma zlo; a kako je bilo pripovijeda nam grof Adam Oršić. Pripovijeda on, kako je već prije vremena Josipa II. nastao preokret u našem društvu. Sve je htjelo da živi gospodski, da troši bez pitanja, može li se, ne može li to podnositi. A sa raskošnošću se dizala i oholost, ponositost bez obzira, dopušta li to džep i može li se to složiti sa

razboritošću. Natjecanje je za službama i častima bilo veliko, a tko je manje znao, taj je htio, da se više popne. Dakako da je pored takovih nelijepih i neopravdanih natjecanja morao stradati moral u svakom pogledu. Ova je neuredjenost života sa svakim danom rasla. »Godine, starješine i vjera — riječi su Oršićeve — sve se manje cijenilo; mladji ili manji se držao ravnim starijemu ili starješinama, plemstvo je mrzilo velikaše, preziralo svećenstvo, ali ljubilo novac«. »Ekscelencije, magnifici i gospodje nabavljali skupe mode iz Beča, priredjivala se posijela, u kratko, Varaždin i Zagreb je bio mali Beč. Ovaj luksus nadmašivao je snagu naroda i mnogi osobito grof Franjo Patačić strovalio se na taki način u propast. Imanja njegova i njegove žene bila su eksekrirana. Kad je Varaždin izgorio, preneseno je bansko vijeće u Zagreb, zatim ga ukinuše, ali još ostadoše tragovi oholosti i luksusa. Plemstvo se pomnožilo, ali tim ujedno postalo siromašnije; redute i kazalište hoće svatko posjećivati i ekvipaže držati, svaki mladić bez službe i imutka lijepo je obučen, ne cijeni starije. Radi toga dogadjaju se imposture ili kradje. — Trošak na metrese nije malen; najnoviji i najskuplji nakiti naručivali se. Sobaricu, družicu ili gradjansku ženu nije moći razlikovati od prve dame po odijelu. Lijepe djevojke nalaze zarade, a ljubovnik mora nositi troškove

luksusa. Gospodje ćeretaju samo o modi, odijela se od svake točno promatraju, jer iza godinu se još dana znade, kako je ova ili ona bila nakićena, o tome se kritizuje; katkad se razgovara i o kazalištu i o predstavama«,* itd. itd. (Tout comme chez nous maintenant.)

Ali nije tako bilo samo medju višim redovima, nego i medju nižim. Takova pak Hrvatska ne bi se mogla preporoditi, kad je se već prije ne bi ma i gorkim lijekovima liječilo. Kako se liječila običnim odgojnim sredstvima, n. pr. propovijedima, školom, državnim odredbama itd., to dakako ovamo u moju raspravicu ne spada. Ovamo spadaju ponajviše ona sredstva, kojima se služio sam ilirizam, dakle štampana riječ, knjiga, najpače beletristička.

Lijepa knjiga ima magičnu moć na srce ljudsko. Ona ga može otrovati, ali i osloboditi od poroka. Toga sredstva pred ilirizmom latio se i nadarbenik sv. Marka Tito Brezovački. Medju inim napiše komediju »Matija Grabancijaš dijak«. Ta komedija ima veoma veliku socijalnu i literarnu vrijednost. Rijetko bi joj se koja premica našla od njezina nastanka pa sve do danas. — Po pučkom je pričanju Grabancijaš djak izučio i »trinaestu« školu,

* Gjuro Šurmin, o. c.

te je po tom postao gatač i čarobnik. U našoj komediji, koja ima 4 »dogoda« (čina), Grabancijaš riječima i djelom šiba nevaljale ljude: kazuje sumnjivu prošlost nekih majstora, koji i danas vole lagodno živjeti nego ljudski raditi, i u prilici vraga krute se namlati šoštara Smolka, koji je pošao kopati blago; sramoti gospodskoga sina, koji se kao mladić nije učio, nego je cvijelio roditelje svojim neurednim životom, a sada kao činovnik, ne vrši svoje dužnosti i hoće da se pomogne ženitbom s kćerju bogatoga kramara. Ne prodje ni sebični krznar bez osjetljive kazne — on sakriven u vreći sluša, što će reći nesudjeni zet, a ovaj ljut sve udara po vreći; od dangubica u krčmi dobije novce u igri i razdijeli ih medju siromašne seljake, a onima nasadi jednomu svinjsku, drugomu ošlju glavu itd. A kad se svi dosjetiše, da je on kriv svačijoj neprilici, i hoće da mu se osvete, on ih ljuto prekori, neka se okane rdjava posla i neka svak živi i uživa u svojem zvanju, i čudno ih osupne, izrekavši, da je on — Grabancijaš dijak.

Samo iz ovoga kratkoga sadržaja raspoznaje se jasno, da je Brezovački bio veoma dobar socijalni liječnik. A da se to još bolje vidi, iznijet ću doslovno samo jedan dio iz njegove komedije, gdje se govori o tom, kako je nestalo istinoljublja, a sve to dakako u kajkavskom dijalektu.

Dijalog je ovaj:

M a t i j a š G r a b a n c i j a š: Ali more se pripetiti, da ja komu kaj nepovoljnoga povem ali včinim; k a j t i m o g a n a v u k a h a s e n n e s t o j i s a m o v u t o m, d a m e n i l e s t o r p o m o r e m, n e g o d a i d r u g o m u h a s n e m.... pokehdob navuki naši vsigdar tam ciljati moraju, da po njih ne samo za naše dobro skrbim se, n e g o d a i b l i ž n j e g a a l i o d z l a o d v r n u t i a l i n a d o b r o v p u t i t i t a k z r e č m i t a k s p r i k l a d n e m i n a č i n i t r s i m o s e. O n d a s t o p r v d o m o v i n a ć u t i h a s e n n a v u k o v, k o j e s t u l i k u m m a r l j i v o s t j u m t r s i s e đ e c i s v o j o j p o n a v u č i t e l i h n a p r v o s t a v l j a t i. Zato, ako bi ja, komu kaj suprotivnoga včinil ali povedal, ne zamerete! ar istinu povedati i na dobro bližnjega vputiti dužen jesem. — K u z m a n: To nema nikaj. I prav imate. Ar istina je jedna velika krepost. — M a t.: S tem vekša, s kem se otprteje i sigurneje poveda. — S m o l k o: Gospone! Vi z vašum istinum vezdašnje vreme dalko ne zajdete. Ar vam je sada takov svet, da vu istini nikaj ne postavlja; dapače onoga, koji istinu govori, z vekšinom beži i odurjava. Pri pomenšeh još ima gde obeda gde večerju, ali pri povekšeh i oneh, koji z drugemi kaj zapovedati imaju, niti je pod krov ne pustiju, i ako se kak k njim zavleče, verujte meni, tak ju zmrcvariju, da nijednoga cajnka celoga

zmed njih ne odnese. Kaj se nas nekojih starinskih Horvatov dotiče, mi ju još preštimavamo: ali naskoro bude nam i istini konec.

Mat.: To je žalosno. Komu anda bude veruvati, ako ne istini? — Smolko: O Gospone! Vezda ki vam slatko govori, mastno pripoveda, vse hvali, kaj se komu dopada, kudi, kaj ne po volji; koji se zna po vetru obrnuti, koji z vuki tulji, s cucki laje, z medvedi pleše: on vam je človek ovoga sveta, pravičen, istinski i svigde prijet.

Mat.: Jaj meni! Tak li je dalko vre odišla istina? — Smolko: Vere, tak dalko! Dapače dalje, kak bi mislili. Ar potlam je Matijaš kralj vumrl, onda je i istina vu vugarski zemlji zakopana. Zatem je čez deset let i vu horvatski zemlje suhi betek dobila, ter tak ginula i pogibala, doklam nekak čez petnajst let je zevsem preminula. Nekoji sudiju, da ne čisto preminula, nego da je samo zaspala, ali drugi govore, da su se pravdoznanci na nju negde namerili, — pak su ji oči skopali, da ne bi videla, kaj je pravo ali krivo. Potlam su pak ovu oslepili, pograbili su njenu sestru pravicu, ter su njoj oči zavezali, da i ona istinu ne bi videla. I zato vam vezda vse naopak ide, da zaisto ne znati, kaj je pravo ali krivo«. itd.

Brezovčki je dakle rješavao u svojoj komediji znatne društvene probleme i to

tako duhovitim načinom, da se svima osobito svidjelo. Kako se svidjelo, dokazuje to, što je doživjela tri izdanja: 1780., 1804. i 1821. Bila bi to velika rijetkost i za današnje doba, a kamo li ne za ono! Da se je razmjerno još više prikazivala, o tom nema nikakve sumnje; pa da je tako odgajajući stvarala gotovo neopazice ali sigurno onu podlogu, onaj naraštaj, na koji se moglo ucijepiti ilirski preporod, i to je posve sigurno. No nije to bilo jedino njegovo djelo te vrste. Po tendenciji sličan je Grabancijašu »Diogeneš«, druga uspjela komedija. U njoj Diogen, »sluga dveh zgubljeneh bratov«, osjetljivo šiba nepoštenje i višega i nižega pozvanja ljudskoga, te mu ovo zdravo ćudoredje podaje trajnu vrijednost. Osim toga napisao je mnogo kratkih i umnih satira za kalendare, koji se rado nalazili u svačijoj ruci, te je tako u svom narodu vršio zadaću, što su je u svom vršili Aristofan, Nevij, Lucilij, Varon i drugi. — Stopama ovoga darovitoga pisca podje Matija Landrić, župnik u Crkvenoj, pisac »igrokaza vu trojem spelivanju: Ljubomirović ili prijatelj pravi«. — Na drugu znatnost i vrijednost ovih kao i drugih dramatičara i drama doći ću još poslije.

Do sada se dotakoh četiriju stvari, što su bile toliko odlučne za nastanak i uspjeh ilirizma, a to su: demokratizam, društvena moralna jakost,

obrana državnog karaktera Hrvatske i svijest o vrijednosti hrvatskog jezika. Za sve to vidjesmo ne samo očitih tragova u vrijeme od god. 1790.—1830., već i lijepo učinjenih staza, kojima se moglo dalje kročiti, — a krčitelji tih putóva da su bili biskup Vrhovac, župnici Mikloušić i Jandrić, duhovni pomoćnik i nadarbenik sv. Marka Brezovački i klerik Stoos. Ovo su gole činjenice. Stvari pak, o kojima na kratko raspravih, više su općenite i šire naravi.

Sada ću progovoriti o mislima i nastojanjima hrv. preporoda nešto specijalnijim, i to o traženju jedinstvenoga pravopisa, jednoga književnoga jezika, o sjedinjenju svega naroda pod jednim imenom, o izdavanju i nakladi knjiga, o tiskari i o kazalištu, — pa ćemo se i tu već pred ilirizmom namjeriti ili na ista lica ili još i na koja druga, koja su mislila i radila na svemu tome i pripravljala teren za Gaja i njegove drugove.

Sada, kada je pravopis ipak prilično uredjen, ne može si čovjek pravo ni zamisliti, kako li je u prve početke svake književnosti, pa tako i naše, važno pitanje o jedinstvenom pravopisu. Do jedinstvenosti pravopisa upravo je mnogo stojala i jedinstvenost rada. Jedinstvenost težnja ljudi, koji pripadaju jednom narodu. Jedan za drugoga ne će ni da čuje,

ne slažu li se u tom pitanju. Drže se gotovo kao tudjinci.* Podsjetit ću samo na ljuti boj, što ga je imao vojevati Vuk Kardažić s velikim protivnicama svoga pravopisa. Kud bi bili još i pristali na pučki govor mjesto crkveno-slavenosrpskoga, ali na pravopis, a u njem osobito na latinsko jota, na to ni pod živu glavu. A srpska vlada n. pr. izda god. 1832. ukaz, da se knjige, Vukovim pravopisom pisane, ne smiju ni prenositi u Srbiju. Ta zabrana bude ukinuta istom 1860., a još je prošlo osam godina, dok se novi pravopis zaveo ondje u školu i javnost.

Zato nije ni čudo, da je Gaju bio prvi posao stvoriti jedinstven pravopis; pa već

---

* »Die unselige in der Isolirtheit der ersten Schreibemeister gegründete Diskordanz (in der Ortographie) ist jedem Slavenfreunde ein Aergerniss, sie schreckt den lernbegierigen Ausländer ab, sie ist das grösste unglücklicher Weise selbstgeschaffene Hinderniss vereinigter Fortschritte bei der lateinischen Hälfte (der Slaven). Die Gelehrten jedes unserer Dialekte klagen aus einem Munde über diesen verderblichen Missbrauch: die Wichtigkeit und Nothwendigkeit einer gleichförmigen Ortographie ist einleuchtend«. (B. Kopitar: Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. 1808. XXVII. i XXVIII.).

god. 1830. izda »Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja, poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarstveneh temeljov i zrokov«.* Gaj je bio mnogo sret-

* Na str. 6. veli ovo: »Med temelje dobro ukorenjenoga slovstva, koje vu vezdašnjem povsud raširujuće se vučenosti i izobraženosti vremenu, jedina pomoč je, slavno narječje naše od strašnoga skončanja preobčuvati, med temelje reko slovstva vsikak takaj spada slovničko pravopisanje. Horvatsko do vezda, ako samo ime pravopisanja zasluži, med vsemi slavenskemi najzločestejše je, ter potreboču primernoga pobolšanja vre osobe visokeh častih očitovati dostojale jesu«. A na strani 20. veli opet ovo: »Kuliku hasen nam ovo pravopisanje gledeč na narod naš slavenski donesti hoče, preceniti se uredno nemore; ar kdo dostojno preštima korist, koja nam iz slovstvenoga približavanja k izobraženejšem i zvučenejšem Slavencom diačk. pisma, vsevdilj zvirala bude? — Gore spomenute skupslove: č, š, etc. potrebuju vre dugo vremena Lehi, Čehi i ž njimi Moravci i Slovaci, koteri vsi skupa osebujno veliko-imenitem slovstvom odičeni jesu. Vsaki izobraženi Čeh i Leh Vseslavenstvo (to jest: goruču želju, da vsa narječja velikoga našega naroda, kuliko moguče je, jedno k' drugomu približiju se) glibše čuti, neg da se mi za stanovito ufati nebi smeli, da slednja dobra, z'ovem umnem pravopisanjem na svetlo dana horvatska kniga tulikajše vu Čehski i Lehski zemlji čtela se bude. A kulika nam stopram onda hasen i korist pristupi, ako se bližnji brati naši Slavonci, Dalmatinci, Štajerci, Kranjci i Korušci (kaj od njihove razumnosti nedvojimo), vu ovem tak korenoslovju jezika našega, kak takaj izvišenju i objačenju zosebneh slovstvih našeh prikladnem pravopisanju z' nami barem vu sobstvenosti zjediniti budu. Oh kak vnogo verlejše bi bilo slavnem našem susedom na Štajerskom i Krajnskom, rajši za ovo naše opčinstvo poleg mogučnosti z' nami truditi se, nego iz izličnoga narodoljubla, ali iz jednostrane tverdokorne svojljubnosti, nove slovstvenomu Slavenstvu zpačne slove kovati; ar samo po jedinstveni jednakosti k' cilju dospeti moremo. Samo takvem načinom smemo se nadeati, da nekda ves veliki slavenski jezik iz vseh svojeh različnostih vu četvera glavna narečja skup-ztegnul se bude, kojeh slovstva na jake stupe izobraženosti i zvunčenosti duha, ter slovstvene složnosti vuperta, občinsko vseh Slavencev blago budeju«.

nije ruke, nego Vuk. Već za 6 godina osvoji za svoj pravopis sve hrvatske književnike osim nekih Dalmatinaca.

Osobito mu u tom pomogoše dva oduševljena njegova suborioca, dva svećenika: Mato Topalović i Pavao Stoos. U 5. broju prvog godišta »Danice« (god. 1835.) nalazi se Topalovićevo pismo, Gaju poslano iz Beča. Pozdravivši oduševljeno, zanosno prvi broj »Narodnih Novina« i priloženu »Danicu« obraća se Gaju, te mu kaže: »Kada ste prošaste godine ovde bili, razgovarali smo se ustmeno o popravljanju pravopisanja našeg. Zaista ništa potrebnijeg za opće književstvo, kanoti najglavniju izobraženja stranu. Brez jednog pravopisanja k svrhi ne dojdosmo, bez njega sloge nikada, nikada prave i postojane ljubavi. Nemam vam kad od ove stvari opširno moje misli popisati. Vi već jurve znate, kako ja na sve kod nas sada običajne Ortografije mrzim, ne što ne bi valjale, vjerujte mi, da je jedna med nami, kojom bi svi zadovoljni bili, makar najgorja bila, ne bi se ni javio, al ovako jednostranost ne mogu trpiti. — Ja sam vas nagovarao, da odmah s Vašom popravitom — ne novom kako mnogi nesmotreno misle — počnete: »Ja bi i sam rad«, rekli ste, »ali moram navadnom, jer se ne usudim nikakove premenbe, makar najbolje sam po se uvoditi«. — Kad ćemo dakle predsude odbaciti, dokle ćemo samo ono, što je navadno, za

najbolje držat?... »Strpimo se, bude bolje!« — čujem Vas kazati. Ja, vidite, nisam tako ustrpljiv. Za učinit prvi korak u pravopisu šaljem Vam nekoje pjesmice, koje, ako može biti, tako, kako su pisane, u »Danici« sopćite«. — Ali Gaj se još ne usudjuje, nego u broju 10., 11. i 12. »Danice« piše o Pravopisu, koji bi bio najbolji te svoje članke ovako završuje: »Odhitimo onda predsude i poprimimo nazad ona, koja nam nekoji mudreši predji ostavili su; stupimo vu slogu i budmo u napredak jedni. Korist bit će neizmerna. Odhitimo vu načinu pisanja nemščinu, talijanščinu, i madjarščinu i držmo se Slavske, nam naravske starine«. — Odmah u 13. broju piše Pavao Stoos oveći članak »Bratinska reč gledeć na osnovu starinskoga horvatskoga pravopisa«, pak osvrćući se na ovo Gajevo pisanje ovako ga prihvaća i podupire: »Horvatske mladosti srdca s plemenitum željum ovum povsuda rascvela se jesu, i zato starinskoga horvatskoga pravopisanja, vu prveših listih milooke Danice naprvostavljenu osnovu s pravum slavenskum ljubavjum radostno prijemlje, dobro znajuća, da ovako k staroj slogi i diki prvi korak učinili jesmo... Ah svani ilirskim Slavenom krasno sunašce! Pucaj, zoro! davno nevidjena! ostavi grobove, ostavi škure glubline, vu koje te nesretni jednostranci

zakopaše; prederi s žarkum vatrum tvojih trakov ledokorne pećine, koje se pred tobum zdižu. Vsa horvatska mladost željno i radostno tebi pružaruke«. — U 14. broju evo odmah pjesme Topalovićeve »Tužna Bosna« u novom pravopisu!

Doista, ovo je bila osobita pomoć. No ni ta pomoć ne bi dostajala, da nije bilo pretečnog rada. Da se duhovi priprave za tako važnu stvar, kao što je bio pravopis, kako se to jasno vidi iz svih ovih izjava, za to u ono vrijeme, kad se polako živjelo, ne bi bila dosta jedna brošira ili nekoliko članaka, nego tu treba priprave i od više decenija.

Vuk glede promjene pravopisa nije imao preteča, pa je za to i teško uspio; Gaj je lakše uspio, jer je imao znatnih preteča. Pedeset gotovo godina prije nego što je Gaj izdao ovu svoju osnovu, misli se već u Hrvatskoj o jednom zajedničkom pravopisu. Već god. 1782. postoji u Beču »excelsa regiae studiorum commissio« za hrvatski pravopis, kojoj je bio predsjednikom zagrebački prepošt Antun Mandić, a članom vojnički svećenik pjesnik Josip Krmpotić Ličanin. — Zna se, da to nije bilo bez utjecaja Vrhovčeva, ali ne samo to, nego je on još i dalje i još više išao za istim ciljem. Htio je to sam od sebe, ali ga još napose na to nukalo osobito poznanstvo s dva savremena prvaka slavenske filologije: s njezinim ocem i početnikom Čehom Dobrovskim i drugim: Slovencem Kopitarom. Pa kad je Bartolomej Kopitar u svojoj gramatici podao pouku i povjest slovenačke ortografije i preporučio Slovencima uz neke promjene Bohorićevu ortografiju, onda se je i opet u Zagrebu jače stalo misliti na poboljšaj našega pravopisa. Vrijedni biskup znao je zainteresovati za to pitanje svoj okoliš.

Jedan od plodova baš njegove ponuke nalazi se kao rukopis u nadbiskupskoj biblioteci. Rukopisno to djelo ima natpis: Observationes circa croaticam orthographiam amatorum idiomatos croatice gnarorum discussioni. Zagrabiae anno 1814. propositae. Za to djelo veli katalog, da ga je napisao kanonik Marko Mahanović. — Mahanović se tuži u predgovoru na silnu mješavinu naših pravopisa te veli, da će slijedeći netom izašlu gramatiku Bartolomeja Kopitara temeljito raspraviti hrvatski pravopis, ne bi li mu tako pošlo za rukom stvoriti jedan pravopis. — Taj rukopis poslan je učenomu Kopitaru u Beč. — Sam biskup Vrhovac, kad je 1814. god. boravio u Beču, dao je dozvati Kopitara, da o tom s njim zametne ozbiljni razgovor. — Kopitar piše o tom Dobrovskomu iz Beča 24. lipnja: »Uebermorgen bin ich zu Verhovac bestellt, um die Idee eines gleichförmigen einfachen

Alphabets zu rechtfertigen. Das soll mir leichter werden als die Ausführung«. — U istom pismu Dobrovskomu spominje Kopitar, da je Vrhovčev kanonik Korolija, koji je prigotovio sv. pismo novoga zavjeta, uz jednoga drugoga profesora sve prigovore protiv Kopitareva pravopisa pismeno sastavio. »Desto besser, um so leichten sind sie zu widerlegen«, kaže Kopitar. — Iz ovih se redaka vidi, da se učeni muževi u zagrebačkom kaptolu zajedno sa svojim biskupom nijesu žacali dispute u tom pitanju ni sa samim onda već velikim auktoritetom Kopitarom, koji je na temelju tom doista mogao napisati one u noti navedene riječi: »Die Gelehrten jedes unserer Dialekte klagen aus einem Munde über diesen verderblichen Missbrauch«. A tko je drugi od naših ljudi mogao spadati medju te »učenjake«, ako ne naprijed spomenuti muževi a od njih napose Vrhovac.

Pa »ako ovaj trud biskupov oko jedinstvenoga pravopisa i nije odmah doveo do konačnoga rezultata, on nam je i opet svjedokom, kako je u Vrhovca bio bistar vid za narodne potrebe, pak je bez sumnje i sam Gaj poznavao ovaj rad, te ga je u prvom redu potaknuo na to, da stvori svoj pravopis, koji je napokon prodro«. — pravo veli dr. Velimir Deželić u citiranom djelu; jer ove njegove riječi najživlje potvrdjuje vlastita Gajeva izjava, da su

»potreboću primernoga pobolšanja vre osobe visokeh častih očitovati dostojale jesu«. Osoba »visokeh častih« svakako je u prvom redu Vrhovac, pa onda njegovi kanonici Mahanović i Korolija.

No ni sam odvažni Gaj nije se usudio prve brojeve svoje »Danice« štampati novim svojim pravopisom. Tek od 28. broja »Danice« počinje redovito štampati novim pravopisom, i to na poticaj i prigovore radi staroga pravopisa, što su ih iznosili svećenici Topalović i Stoos, kako to naprijed spomenuto.

Još je važnije bilo pitanje o jednom književnom jeziku, u kome će se sjediniti svi Iliri. Gaj je istina počeo izdavati »Danicu« i »Novine« u kajkavskom narječju, jer ih je izdavao u centrumu kajkavštine, u Zagrebu, pak se bojao, da je ne bi Zagrepčani dobro primili, kad bi odmah počeo štokavskim narječjem. Na to ih je trebalo malo po malo priučavati. Tako je već u prvom broju »Danice« izmed čitave gradje kajkavskim narječjem pisane i jedna štokavska pjesma od Vjekoslava Babukića; a prvi štokavski prozom pisani članak, jest onaj članak Topalovićev. Jednako je tu i tamo činio i u ostalim brojevima, dok nije opazio, da je ljude toliko pripravio, te je mogao u 48. broju oglasiti, da će od novoga ljeta, 1836. izla-

ziti »Danica« u štokavskom narječju.* U tu svrhu napisa Babukić u brojevima od 10.—15. »Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga«. Velika je to bila dobit i omašni korak naprijed do duševnog jedinstva čitavoga hrvatskoga naroda, u kojem doista danas i jeste.

Ali da se i to moglo prihvatiti tako brzo i uz gotovo jedinu trajnu opoziciju znatnog Kristijanovića, i tomu je razlog, što je već otprije bio teren dosta dobro iskrčen, bolje nego li u samih Srba odlučnim i odvaž-

---

* I u tom je Gaju osobito pomogao P. Stoos. U napomenutom članku piše Stoos medju inim i ovo: »... Čujem, kak nekoji veliju, da se naj vsaki puk ilirsko-slavenskoga naroda poseb u svojem narečju zobražuje; takovim pak drugo ne odgovarjam, neg: zmislite se iz malih potokov, koji poseb niti čunov nositi ne mogu, sjedinjeni pak vu jednoj velikoj tečevini (koritu) največje z različnum duha i srca robum nakrcane brodove nosili budu ... O daj, sveti Bože, da nam doma u našem prekrasnom Ilirju žarko zhajati počme jednosložnoga slovstva sunce, da tak u belom danu samo jošče katkad zmislili se budemo, kak je na porušenje občinske hiže vsaki svoje osebujnke tvrdokorno branil, i to ili iz neznanosti, ili, da svoju prekoredne vučenosti strelicu bratinskoj slogi vu srce zabode;« — itd.

nim krčiteljem Dositejem Obradovićem. Uprkos naime silnoga predjašnjega nastojanja Obradovićeva mogao je Vuk prodrijeti s narodno-štokavskim govorom tek nakon 33 godine borbe od 1814.—1847., kad je Gjuro Daničić sa svojom znanstvenom radnjom »Ratom za srpski jezik i pravopis« porazio Vukove neprijatelje Jovana Hadžića, Savu Tekeliju i druge.

A u nas je Gaj bio ne samo glede pravopisa, nego i glede književnoga jezika mnogo sretniji, radi pretečnoga rada. Najprije ću samo natuknuti jednu veoma znatnu činjenicu, koja je Gaju mnogo pomogla. Dok naime u Srba pred Dositejem Obradovićem i pred Vukom nije bilo srpske književnosti u narodnom jeziku, to je kod Hrvata bilo sasvim drukčije. Mimoilazim svu veliku dalmatinsko-hrvatsku književnost, pak se samo zaustavljam kod hrv. književnosti, koja je živjela neposredno pred ilirizmom.

To je najprije sva kajkavska književnost. A što je važna kajkavska književnost za književnost u štokavskom narječju? Evo, što. U vrijeme, dok je cvalo drugo doba kajkavske književnosti, dakle od zadnjih decenija 18. stoljeća i prvih decenija 19. stoljeća, sva se inteligencija, u koliko je je bilo, služila u pisanju latinskim jezikom, u koliko se nije služila njemačkim. Narodni jezik, kojim puk govori, nije se smatrao sposobnim za to. Kajkav-

ska je literatura ovo mišljenje o nesposobnosti pučkog govora sasvim oborila n samo teoretičkim svojim razlozima nego praktičkim djelima. Narodni dakl ili pučki govor može da bud književni jezik! — to je bio rezultat kajkavskoga književnoga rada, rezultat, za koji Srbi do neba — i pravom — dižu svoje zaslužne muževe Obradovića i Vuka, što su svojim radom do istoga rezultata doveli svoj narod. Poslije ovoga rezultata Ilirizam nije trebao uložiti ni po muke za to, je li pučki govor sposoban za književnost ili nije. To su učinili kajkavski pisci, koji su bili gotovo zgoljni svećenici.

Pitalo se sada još samo za to, koje da narječje pučkoga govora bude najzgodnije za književni jezik. Ilirizam se sretno odlučio za štokavsko narječje. I u tom je imao slavnih preteča.

Ponajprije sigurno je, da je Vrhovac išao svojski za tim, da se što prije dodje do jedinstvenoga književnoga jezika. Već god. 1796. štampa se u tiskari biskupovoj knjiga, u kojoj se traži i čezne za jedinstvenim knjiž. jezikom.

Spomenuvši tiskaru mimogredce samo ističem, kako je i u tom biskup prednjačio Gaju, koji je takodjer osnovao svoju tiskaru godine 1837. — Tiskare su sada, a osobito u ono vrijeme, bile preznamenit faktor za razvitak književnosti. I baš za

to, da podigne književnost, sam biskup ustraja svoju tiskaru u svojoj kući u Vlaškoj ulici i oko nje se toliko bavi i zauzimlje za nju, da mu je sam car Franjo II prigodom rasprave o sudjelovanju biskupovu u uroti Martinovićevoj vlastoručno 7. veljače 1795. pisao pismo, kako mu se ne svidja, da se biskup bavi običnim obrtom, »da ich aber nicht gerne sehe, dass der Bischof zugleich mit seinem Amte ein bürgerliches Gewerbe ausübe, so wird denselben der Fingerzeig unter der Hand zu geben sein, dass er seine Buchdruckerei des ehestens an einen dritten Kunstverständigen abzutreten sich bestreben sollte . . .« —

U toj dakle biskupovoj tiskari izadje spomenute godine 1796. knjiga s naslovom: »Temelj žitne trgovine«, koju Josip Šipuš, Horvaćanin Karlovački, posvećuje biskupu Vrhovcu, te u predgovoru očito samo kao odjek biskupovih zamišljaja žali, što ne postoji u narodu jedinstveni jezik, i što se nije i našemu narodu rodio kakav Schiller ili Adlung, koji bi nas čisto naučili pisati i govoriti. Pa nastavlja i završuje: »Kajti naš narod pako, kako gori već spomenuo jesam, s nikakvom regulom dokončano još ne imade, kakvog dialekta vsaki u pisanju knjiga držati bi se moral, već se radi ovakova pomanjkanja razumivati može, da to do one dobe vsakome na volju ostavito jeste,

dok se i naš slavni jezik pod svoje književne regule sjedinit, vsigdi i uputit ne postavi«. — Dakle evo radi se o tome, da se jedan dijalekat odabere za književni jezik.

A da se i u prve početke pomišljalo baš na štokavsko narječje, evo i zato dokaza. — U tiskari biskupovoj uz kajkavske pisce štampaju svoje knjige i štokavci Slavonci, a sve sami svećenici: Matija Petar Katančić svoje »Fructus auctumnales« već 1794. s oznakom: Zagrabiae, typis Episcopalibus, gdje ima uz latinske pjesme prekrasnih hrvatskih dakako u štokavskom narječju; pa onda Vid Došen svoju Aždaju sedmoglavu, i Antun Kanižlić svoju Svetu Rožaliju panormitansku.

A čujmo, kako se biskup izjavljuje o narječju ovih štokavskih pisaca! Dne 26. lipnja 1813. izdao je biskup jednu okružnicu ili poslanicu na svoje svećenstvo, koja je — budi opet samo miogredce rečeno — nada sve znamenita u historiji hrvatske književnosti. »Pozivljem vas, nukam i molim — kaže biskup — da osobite hrvatske i slavonske riječi, svakake poslovice i narodne pjesme, koje ste već sabrali i koje budete u buduće sabirali, meni što brže saopćite«. Iz par ovih riječi svak može vidjeti, da je to biskupov poziv, da svećenici sabiru narodno blago i njemu ga šalju, ono narodno blago, koje je samo u malom op-

segu i djelomice izdao Vuk tek godinu dana kasnije. Ako i mimoidjem našega Kačića, koji je daleko prije Vuka, kad Srbi nijesu mogli ni sanjati o čemu takovu, načinio, da tako rečem, Vukovsko djelo, evo i našega Vrhovca, koji takodjer prije Vuka radi na jednakom djelu, ali koje on radi svoga položaja, ne mogući da sam kupi, nije mogao izvesti, a koje je čovjek ne vezan takim službenim vezovima poput Vuka izveo i tim stvorio novo razdoblje u književnosti. A osim toga ima u toj okružnici takovih misli o jeziku uopće, onda o književnom jeziku napose, o narodnim pjesmama, poslovicama, pojedinim riječima, pa kako je u tom kod drugih naroda itd., te izgledaju, kao da ih je pisao neki nama savremeni učenjak. Dodadu li se toj okružnici hrvatski štokavski pisci iz Slavonije 18. vijeka, onda ne može biti ni govora o proritetu Srba glede današnjega književnoga narječja, nego nasuprot o prioritetu Hrvata. — Toliko inter parenthesin o toj prekrasnoj okružnici, u kojoj se biskup, a to je ono, što naprijed htjedoh reći — ovako izjavljuje o štokavskom narječju hrvatsko-slavonskih pisaca: »U slavonskom narječju (t. j. u štokavskom, a onako ga biskup nazivlje prema pokrajinskom imenu naše domovine) dakle u slavonskom narječju izdao je Vid Došen Aždaju sedmoglavu, Antun Kanižlić sv. Rozaliju, itd. »Na isti način su mnogi u slavonskom

narječju svoju slavu zaslužili, pa ovi svi pisci ljepšim svojim načinom govora učiniše, da naš domaći govor malo po malo dobiva sve to veću snagu i ljepotu«. Nije li Vrhovac ovim zadnjim riječima jasno izrekao svoje mišljenje, koje narječje hrvatskoga jezika on drži najljepšim i najsnažnijim. Svakako štokavsko ili kako on kaže, slavonsko. Budući da je pak išao za tim, da se uvede jedan književni jezik, a zato je trebalo izabrati jedno narječje, bio je svakako za štokavsko narječje. — A to se zaključuje i iz drugih data. God. 1796. izda biskup Rituale Romano - Zagrabiense. Ovamo je uzeo tekst na narječju štokavskom i kajkavskom, odstupivši tim od stare kajkavske tradicije predjašnjih biskupa. — Nadalje on je sam bio rodjen Karlovčanin, dakle štokavac jednim dijelom, a evo i njegove pjesme ispjevane prigodom boravka Franje II. u Zagrebu gotovo posve u štokavskom narječju: »Kolo, kolo, naokolo — Hitro, ljubno i veselo. — Divojčice priskočite: — Veselo nam poigrajte. — Horvatice, dalmatinke — Kćeri lepe, i Slavonke. — Od kreposti glasovite — Kolo s nami sastavite. — Dan veselja nam je danas — Oko božje gleda na nas. — Dva su gosti mili došli — Od bogatog grada Beča, — Bog nje šalje k nam i sreća. — Oko, lice njim svjedoči — Da su došli nam pomoći.« — Ako se i nalazi u toj

pjesmi gdjekoj kajkavski oblik, to ne smeta ništa, jer je to bilo pretečno, prelazno doba; kao što se i kod Dositeja Obradovića nalazi ne jedna, nego mnogo crkveno-slavenskih riječi; ali je on ipak po svojim idejama i po svojem radu duševni otac Vukov. — Kraj Vrhovca je i Brezovački ispjevao god. 1805. na način Kačićev u štokavskom govoru prigodnu pjesmu kod uvodjenja milosrdne braće u Zagreb.

I to su staze, kojima je Gaju bilo već lakše poći, nego da ih je tek sam posve iznova stao sjeći.

No napose treba spomenuti jednu zanimivu ličnost iz toga predilirskoga doba, inače dosta slabo poznatu, a to je Josip Gjurkovečki, župnik u Samarici. God. 1826., dakle u cik samoga ilirskoga pokreta, izdade Gjurkovečki »Jezičnicu (gramatiku) horvatsko-slavinsku«. U predgovoru ove gramatike raspravlja Gjurkovečki gotovo o svim onim pitanjima i potrebama narodnim, što smo ih prije kod ostalih svećenika, prethodnika ilirskih, čuli: tako o vrijednosti i sposobnosti hrvatskog jezika, o potrebi zajedničkog pravopisa, a napose o potrebi zajedničkog književnog jezika. On veli, da je hrvatski jezik veoma bogat riječima, tako bogat, da njemu sličnoga nema na svijetu, jer — a to je njegova glavna misao — ako u jednom narječju ne možeš sve izreći, a

ti se posluži narječjem drugim, gdje ćeš moći naći ono, čega nemaš u prvom govoru, jer tek svi ti dijalekti zajedno »jesu čuvari jezika slavinskoga i početnoga«.

Još i danas ima veliku vrijednost slično mišljenje, da književni jezik ne smije i ne treba biti ograničen strogo lih na medje štokavskoga govora, preko kojih se ne bi smjelo nikako prijeći. Štokavski govor ima biti temelj književnoga govora i riječima svojim a napose oblicima, — ali kao što je n. pr. francuski književni jezik upravo umjetan, t. j. nigdje se u narodu baš tako ne govori, kako se knjige pišu, — tako i hrvatski književni jezik imajući slobodno za temelj sveudilj štokavski govor mogao bi i morao bi i iz ostalih narječja uzimati pojedine riječi davši im samo oblik štokavskoga narječja, — jer tek sva narječja jednoga narodnoga jezika mogu odati cjelokupni jezični duh. — Takove misli mislio je skromni župnik samarički, ali i jedan od slavnih preteča hrvatskoga preporoda Josip Gjurkovečki.

Još su dvije znamenitije sile bile, koje su djelovale u ilirsko doba: zajedničko ime ilirsko i svijest o velikom broju braće, te kazališna prikazivanja.

Prva drama, koja je za ilirskog preporoda god. 1840. prikazivana u hrvatskom kazalištu bila je Kukuljevićeva drama pod imenom: Juran i Sofija. »Ushićenje, s kojim je u neobično velikom broju sakupljeno

općinstvo ovo upravo domorodno djelo primilo, ne može se opisati. Svaki izraz, svaku riječ, koja se na rod, jezik, kralja i domovinu proteže, slijedjaše gromovit pljesak i radosno klicanje, kakvoga se još nikada u tom teatru čulo nije. — Veličanstvenijeg i milijeg prizora za domorodca biti ne može, nego što je onaj bio, koji smo rečenu večer viditi priliku imali. Do hiljadu osoba od svih stališa sakupilo se je domorodnom vatrom upaljenih i iskrenim veseljem opojenih, da jedan put očito svijetu pokažu, na koliko svoj slatki ilirski jezik i junački rod ljube i štuju. Zaista to je bio jedan večer, koji zaslužuje u anale naše domovine upisan biti«. Tako pisaše »Danica« poslije prve predstave.

Nije ni čudo. U Zagrebu je postojalo kazalište, ali njemačko. Hrvatska se riječ s javne pozornice redovito nije čula. U koga je bilo narodnoga ponosa, dakako da je to podnosio teškim prijegorom. Smišljahu svakojako, da oslabe njemštinu te na daske dovedu i hrvatski jezik. Ta zar da Iliri u četrdesetim godinama budu manji u tom nego kajkavski pisci prije 30, 40 godina?!

A doista kajkavski pisci pred ilirizmom stvarahu jaki ustuk protiv njemačkog prikazivanja. Javno kazalište bilo je a fortori i tada u rukama njemačkim. Prilike su bile takove, da se nije moglo imati javno hrvatsko kazalište. Ali kad toga nije

bilo, pregnuše Brezovački, Mikloušić, Jandrić, Lovrenčić, Vračan i klerici zagrebačkoga sjemeništa, da pišu i prevode drame na hrvatski jezik, te da ih dadu pojedinim družinama, neka ih prikazuju, ako ne u javnom kazalištu, a to u srcu društva, po privatnim kućama, u zagrebačkom sjemeništu, u plemičkom konviktu, i gostionama, osobito onima, koje su se tada nalazile u nekim kanoničkim kurijama. Sadržaj je tim dramama koje zabavan, koje zabavno-poučan, koje rodoljuban, a najveća cijena je u tom, što nastavljajući iza duge pauze na dubrovačku dramu odgajahu društvo općenito u pravcu tom, da bude uvjereno, kako se i s dasaka lijepo sluša narodni govor, pa da ga i tamo treba jednom zamijeniti s njemačkim, — po čemu su dakako ovi dramatici i ova prikazivanja preteče kasnije hrvatskoga prikazivanja. — Najznatniji od spomenutih kajkavskih dramatičara bio je već istaknuti Brezovački. Njegova kazališna družina bili su siromašni djaci, koji su si prikazivanjem njegovih drama privredjivali dijelak potrebne opskrbe. — Mikloušić je naposе zaslužio hvalu potomstva, što se iz rodoljubnih motiva prihvatio izdavanja drama. »Ako spoznam, da sem nekojem z voljum bil (vsem niti Jupiter ugoditi ne more), k Letu, ako Bog dopusti, Horvatske Igrokaze, koje k rukam dobiti budem mogel, i koji tak navuk do-

broga držanja, kak čistoću Jezika viteški zadržavaju, za hasen, i razveselenje Domorodcem mojem, jezika slavnoga ljubitelom, na svetlo dati želim. Ako koji gde za kojega zna, prosim, da takovoga za kratko vreme mene delnika vučini«, — kaže na koncu svoga Izbora dugovanj. Bio je dakle kao neki nakladnik — opet jedna strana kajkavskoga književnoga doba, kojom je ono bilo pretečom Babukiću i Vrazu u jednakom poslu. Osobito je karakterističan njegov predgovor u istu knjigu, gdje govori o svojim nakladničkim i izdavalačkim jadima. »Mal zaisto Horvatov broj!« kliče tužno, kod je za pol godine skupio tek 100 potpisa onih, koji će si nabaviti štampano djelo. Ali kamen do kamena palača. Da on nije započeo, bili bi Iliri počeli s onoga mjesta, otkuda je počeo Mikloušić i današnja zgrada ne bi bila ni tako visoka, kako jest. — Kraj Jandrića i Vračana, koji su bili takodjer svećenici župnici, istakoše se osobito klerici. Sjemenište je zapravo bilo centrum kajkavske drame, kako je bilo od vajkada i ognjište hrvatske misli i hrvatskih osjećaja. Velik dio sjemenišnoga repertoira navodi znameniti Šafařik u svojoj »Geschichte der südsl. Literatur« II. str. 331.

On navodi 21 dramu, i to: Vitezović. Abdolonimuš ili iz pastira-kralj. Familia Hunjadianska, ili i neduž-

nost takaj gdakoga kocka stigne., Baron Tamburlanović ili pelda nerazumnoga potrošljivca, (ovu je napisao Ignjat Kristijanović), Kukolj med pšenicum ili bogoslužnost i skazlivost, Makariuš ili zrcalo i pelda čistoće, Odverka iskavci, Veliko većnik, Papiga ili krepost, gda neštima, sreću včini, Vranović ili ljubosumlja po jednem cepelišu, Josephus venditus, Pravdenić ili ovak biva na ladanju, Dužnost službe, Samo siromaštvo ne čini nesrećnega, Svadljivost i pomirenje med bratmi, Gluhonemi ili: Mešnik de l' Epé, Redki procesuš, Splaćena zvedljivost, ili porušenje bludnosti, po spametnem svetskom plebanušu včinjeno, Gospodarović stari trgovec ili koji duge dela, najgleda, odkud nje isplati, Stalnost bratinske ljubavi. — Već sami naslovi i dodane tu i tamo sadržajne riječi dokazuju, da su ih većinom svećenici ili klerici priredili ili samostalno ili prema njemačkim izvorima. Tako n. pr. za »Papigu« dokazuje to, što su ženske uloge preokrenute u muške; za »Josephus venditus«, što je bez ljubavne epizode; za »Makariuša« čitav njegov sadržaj, itd.

Gotovo sve te drame, ako i nijesu štampane, nego su ostale u rukopisu, opet su izvršile svoju zadaću boreći se s tudjom nijemštinom, da se odseli sa hrvatskog tla, pa da se više nikad na njemu ne pojavi. Uz moralno, one su time njetile i domorodno čuvstvo, što svjedoče riječi klerika Divića god. 1807. uz predstavu drame »Porušenje bludnosti«: »Zutra pak naprvo postavili budemo igrokaz z navukom kak lepo je crkvi i domovini služiti«. Ovaj patriotski posao vršili su klerici u sjemeništu više decenija, i time mnogo pridonijel tomu, da se najprije moglo pristupiti hrvatskomu prikazivanju u njemačkom kazalištu (bilo je to god. 1832., prvi put izvan zidina sjemeništnih!), a onda hrv. prikazivanju u hrv. kazalištu, što ga je god. 1840. sagradio zagrebački gradjanin Stanković.

Osobito pak čarobna šibika, kojom je Gaj predobivao ljude za svoje ideje, bilo je ime »Ilir« kao zajedničko ime svim južnim Slovjenima. Već u prvim brojevima »Danice« javljaju se sa svojim prinosima Ilir iz Hrvatske, Ilir iz Slavonije, iz Dalmacije, Ilir iz Bačke, iz Srbije, Ilir iz Slovenije itd. Ako je pojedinac i mogao zadržati svoje sopstveno ime, bilo Hrvat, Srbin ili Kranjac, kako su se onda zvali, to smo ipak svi jedno, svi smo braća, svi smo Iliri, djeca slavnih ilirskih pradjedova. To je veoma djelovalo. — No da Gaj nije prvi iznio ilirsko ime, to je svakome poznato. Tim se imenom služiše već Dubrovčani, kad su svoj hrvatski jezik imenovali latin-

škim jezikom nazivljući ga »lingua illyrica«; isto tako Hrvati i Slavonci iz 18. stoljeća znadu spomenuti to ime, sve u misli, kao što je mislio i Vitezović, da su stari Iliri bili Slovjeni.

Nije nemoguće, da je za sve to mogao znati Gaj, ali je najsigurnije, da je znanje svoje o toj stvari crpio iz odličnoga i znatnoga djela Mikloušićeva: »Izbor dugovanj vsakovrstneh«, već prije dva tri puta spomenutog.

Dijela I. je natpis: Od početka naroda slavinskoga i njegoveh ladavcev. Poglavje 1. Ilirov, Slavincev ishod, jezik, imena, ladavci i medje. § 2. Jezik: »Jezik oveh pukov je ovisti bil negda, koji sada; ar njega zadržati vsigdar trsili se jesu; zato bludiju jako, koji vu negdašnjem Iliriumu i Panonije drugi kak slavinski jezik zmišljavaju«. Iliri su dakle pravi praoci Hrvata i ostalih, osobito južnih Slovjena, te nekadašnji vladaoci njihovi, kao Aleksandar Veliki, imadu se držati i starim vladaocima hrvatskim. Za to se pozivlje i na znamenitog Ivana Zakmardija: ...»Ivan Zakmardi od plemenščine i znanja najglasoviteši pesnik svoje pesme počimlje ovak: Illa ergo Slavonia ac iam dicta Croatia tellus, — Pars quondam Illyrici, Pannonique soli, — Adstiti Alexandro per bella Monarchica Magno; — Gentem etiam

indultis extulit ille meam«. A spomenuvši u § 5., koje su nekada bile medje Ilirija, spominje, koje zemlje spadaju u Ilirij za njegovo doba, i to: Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju, Bosnu, Bugarsku i neke manje kotare.

Evo ova knjiga s ovakim mislima izišla je g. 1821., te je baš za mladosti Gajeve bila čitana od svojih savremenika. Više je nego sigurno, da ju je čitao i Gaj te da mu je mogla biti, a najvjerojatnije je, da je i bila jedan od glavnih izvora i za njegovo »ilirsko« ime, kojim je dao obilježje cijelome svomu velikomu dobu preporoda.

Dio II. Od slovarnic, piscev i knjig orsaga horvatskoga. U tom dijelu govori Miklošić o slovjenskom (hrvatskom) pismu (»imali jesu zadnjič negda Slavinci svoje lastovito pisanje, i to dvojvrsno: ćirilijansko, ćurulica zvano, i glagolitičko, sv. Hijeronima, i bukvice zvano. Z onem i sada sebi vnogi slavinski narodi, navlastito Rusi, služiju, ovo pak po Horvatskoj, navlastito okolo Primorja, bilo je navadno ...«); zatim govori o knjižarnicama i o slovarnicama (tiskarama) te o piscima hrvatskim sve do god. 1821. U III. dijelu razlaže o gospodarstvu, a u IV. o prirječjima (poslovicama) hrvatskim.

Iz sadržaja ove knjige vidi se, da je Miklošić snovao i radio na svemu onome, što bi imalo i moglo biti čvrstim temeljem za podizanje prosvjetne zgrade. Sakup-

ljivao je narodno blago, da upozna duh narodni; otkrivao je narodu koprenu sa prošlosti njegove, da se na njoj krijepi i ide naprijed; smišljao je sredstva za prosvjećivanje, kao što su knjižnice i tiskare, a napokon se brinuo i za gospodarstveno ojačavanje naroda.

Tko da tu ne osjeti, da bi preporod mogao bio planuti i dvadesetih godina 19. stoljeća, da je Mikloušić živio u centrumu hrvatstva, a ne izvan njega! — No ako nije planuo, to je bio pripravljen! — na slavu preporodnih pripravljača, preporodnih preteča!

Ta je slava sve veća, kojoj i mi danas izraza dajemo, po gotovu kad je bila velika i odmah iza njihove smrti. Tako se nakon smrti Mikloušićeve javljaju mnoge pjesme njemu u čast, kao što Stoosova: Glas kričećega vu puščini horvatskoga slovstva po smrti domorodca najdragšega vnogo poštuvanoga Gospona Tomaša Mikloušića Jastrečarčanina... glavnoga vu narodnom jeziku pisca. — Ražalošćenoj domovini s njegove smrti ovako pjeva pjesnik: »Znaš li, da prehadja Tvoja stara slava, — I da za tvoj glas već nigdo nič ne dava, — Samo gdje pri plugu mužek si popeva, — Ter zvrh teškog žitka žuhke suze zleva, — Da već isti putnik ne zezve ti ime, — Doklam se iduči tam na stan ne prime, — Gdje se siromaštvo, plač i tuga čuje, — Gde si poljska vila milo na-

rekuje, — Ješče tam v gizdavom pozabljenju nisi, — Tam još, draga Mati, kip tvoj mili visi, — Vu hižički prostoj temen ves od dima,, — Ali vendar stalno vmir peštenje ima«. — Drugi pjesnik pjeva pjesmu: Za prijateljski spomenak pokojnoga Tomaša Mikloušića, prvoga horvatske zemlje v narodnem... jeziku vitiznanca. ...A za koga je Mikloušića mladost držala, vidi se iz prigodne pjesme Josipa Marića: Iskra domorodne ljubavi, u kojoj je Mikloušić bio Mariću kao Vergilij; i koliko je Ateni bio Platon, Rimu August, Bruto i Kato, toliko je Hrvatima Mikloušić, jer je on njima pokazao pravi put, samo su slijepi, pa ne će da vide, da je on doista radio za njih.

Ovako je tužila Marićeva vila nad grobom Mikloušićevim, ali narod se ipak skoro probudio — hvala Mikloušiću i svim onim radnicima, koji su uz Mikloušića i prije njega svojim radom i svojim glasom drmali narod.

Koji su to dakle buditelji bili pred hrvatskim preporodom? Čusmo ih u ovoj raspravici; — a čujmo ih još jedanput ovim redom:

Biskup Vrhovac, prepošt Mandić, kanonici: Mahanović, Korolija i Kristijanović, župnici Mikloušić, Jandrić, Gjurkovečki i Vračan, duhovni pomoćnik i

nadarbenik Brezovački, vojnički svećenik Krmpotić, klerik Stoos sa ostalim klericima nadb. sjemeništa, te Hrvati svećenici iz Slavonije: Došen, Kanižlić i Katančić.* Evo dakle odgovora na pitanje, što ga stavih na čelo ove rasprave: Preteče hrvatskoga preporoda bili su gotovo sami svećenici. Oni su dakle već samo po ovom svom radu osnovatelji i utemeljitelji svega našega današnjega kulturnoga stanja — a da ne spominjem sav kasniji ogromni njihov rad, da mimoidjem Topalovića i Tordinca, Haulika i Strosmajera, Račkoga i Martića, Pavlinovića i Palmovića, te mnoge i mnoge druge pjesnike, pripovjedače, jezikoslovce, povjesničare itd., sve do u naše dane, kojih rad ću takodjer u zgodno vrijeme prikazati. A za što to sve ističem? Ističem to sada kao značajnu crtu za današnje naše vrijeme. Htjelo bi se svećenicima oduzeti volju i smisao za uzvišeni prosvjetni rad. Ali to je uzaludno naprezanje.

---

* K ovima treba još pribrojiti Antuna Mihanovića, pisca spisa »Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku« i pjesnika »Lijepe naše domovine, zatim Jakoba Lovrenčića, sastavljača i prevodioca drama, te Gjuru Šporera-Matića, izdavača »Almanaka ilirskoga«.

Evo, ove samo na kratko istaknute čiste činjenice govore sasvim protivno. Trajno gledanje u vječnu svjetlost Boga nužno radja rasvjetljenjem uma, a rasvijetljeni um ne trpi tame nigdje, već siplje jasno svjetlo, kamo god dodje. Na bistru vrelu pije se najčišća voda. *'Αγαθοὶ δὲ καὶ σοφοὶ κατὰ δαίμονα ἄνδρες ἐγένοντο* — veli veliki Pindar. Bogom tek postaje čovjek dobar i mudar, da onda svoju dobrotu i mudrost nosi medju bližnje, medju narod. Tako su činili spominjani preteče hrvatskoga preporoda, ovi službenici Božji; s toga im bila čast i vječna slava!

